

Fortsatte Meddelelser

om

gamle Kirkebygninger paa den jyske Halvø*.

af

Jacob Helms.

Efterat mine Undersøgelser af samtlige Kirkebygninger i en temmelig vid Strækning rundt omkring i Ribe havde tilveiebragt det Resultat, at de iblandt disse, hvilke yare opførte af den rhinlandske Tras, ikke blot i det Hele vare ældre end de dem omgivende Granitkirker, men at de ogsaa overhovedet maatte henhøre til Jyllands ældste Stenkirker, maatte det ligge nær at forsøge videre at forfølge det her indslaaede Spor. Hvilken Trang der nemlig er tilstede, til at deslige Undersøgelser føres videre, fremgaaer udentvivl tilstrækkeligt af de i høi Grad feilagtige Meninger, der saa ofte fremføres, ikke blot af Saadanne iblandt det større Publikum, hos hvem dog Interessen er bleven vakt for dette Slags gamle Mindesmærker, men ogsaa endnu i vore Dage selv af mere fortjente historiske og topografiske Forfattere. Grunden til disse Vildfarelser ligger nu nær nok forhaanden. Da vi nemlig ere saa fattige paa samtidige og sikre Efterretninger om Landets langt tilbageiggende Bebyggelse med Stenkirker, har man i mange Tilfælde holdt sig til et andet Slags Efterretninger, paa hvilke der ingenlunde er en saadan Mangel, nemlig til de lokale, rig-

*) Se N. k. S. I Bind, S. 584—648.

tignok ofte meget bevægelige og omskiftelige Sagn om deslige Mindesmærkers Tilblivelse. Herhen maa nu ikke blot henregnes, hvad Forfattere i de sidste Par hundrede Aar selv umiddelbart have øst af denne Kilde, men ikke mindre en stor Del af det, hvis Paalidelighed de synes at mene tilstrækkeligt godtgjort derved, at de kunne anføre Vidnesbyrd derfor af Skribenter fra Middelalderens Slutning eller en endnu senere Tid. Thi naturligvis have ogsaa disse Forfattere, som de i mange Tilfælde selv lade forstaa, hyppigt benyttet de i deres Dage herskende Folkesagn. Og dog forsømmes denne Kritik af selve Vidnesbyrdene om vore gamle Mindesmærker endnu bestandigt i en paafaldende Grad. Thi naar undtages de faa af vore gamle Kirker, om hvilke virkelig Sagkyndige have udtalt sig, er det ingenlunde sjældent at finde snart om denne, snart om hin lidt mere eiendommelige Bygning de forkerteste Paastande fremsatte paa en ligefrem og afgjort Maade, selv af saadanne Forfattere, der dog i andre Henseender ikke kunne kaldes ukritiske, og det uagtet ikke blot Mindesmærket i sig selv indeholder den bestemteste Gjendrivelse deraf, men ogsaa allerede de paaberaabte Vidnesbyrds Utilstrækkelighed strax burde falde i Øinene. Det er, som om hine gamle Mures, for saadanne Forskere uforstaaelige, Tale alligevel har udøvet en hemmelighedsfuld Magt over dem og drevet dem til hellere uden videre at antage det Forunderlige, ja endog det Sælsomme og Urimelige, end at indlade sig paa at underkaste det paaberaabte Vidnes Gyldighed nogen Prøvelse. Hvorledes kunne de ellers i den Grad have overseet Betydningen af de Aarhundreder, der laa imellem den fortalte Begivenhed og den derom optegnede Beretning, og hvorledes kan det ellers være skeet, at de end ikke synes at ahne Muligheden af det, hvorpaa Bygningshistorien ingenlunde mangler slaaende Beviser, at nemlig baade Folkesagn og Skribenter allerede i Middelalderen oftere have henført mærkelige Byggeforetagender, der stundom endog kun laa faa Menneskealdere

tilbage, til fremragende Personligheder og betydningsfulde Begivenheder i en langt længere Fortid?

Det har nu altsaa været min Mening med at foretage saadanne Undersøgelser af gamle Kirker, derved at tilvejebringe Bidrag, hentede fra Mindesmærkerne selv, til at fuldstændiggjøre de sikre og berigtige de ubegrundede af de om dem eller beslægtede Bygninger overleverede Efterretninger. Det skal imidlertid ikke forties, at den første Anledning og Udgangspunktet for disse mere omfattende Undersøgelser af Halvøens gamle Kirker har været Bestræbelsen for derigjennem at tilvejebringe fastere Støttepunkter for Tidsbestemmelsen af de enkelte Partier af Ribe Domkirke, med Hensyn til hvilken jeg i længere Tid har haft et historisk og beskrivende Arbejde under Hænder. Thi ligesaa lidt som man uden videre tør overføre selv samtidige og paalidelige skriftlige Efterretninger paa nu staaende meget gamle Bygninger, inden man først har forvissat sig om, at Betingelserne for den i dem fremtrædende Bygningsmaade overhovedet vare tilstede paa den angivne Tid, ligesaa lidt lader det sig gjøre at fastsætte et Mindesmærkes Tidsalder alene efter dets Overensstemmelse med et eller flere andetsteds bekjendte og muligvis sikkert daterede Monumenter, eftersom jo Bygningsstil og Teknik ikke ere, og ikke kunne være, skredne jævnsides og samtidigt fremad i de forskjellige Lande. Det er derfor først ved Kjendskabet til en større Del nogenlunde samtidige Mindesmærker i den paagjældende Landsdel, at der kan erhverves en begrundet Mening om, hvorledes denne i de anførte Henseender maa i hine fjerne Dage have været stillet ligeoverfor de Egne, hvis gamle Bygninger skulle benyttes til Sammenligning.

Begge de her antydede Formaal maatte ligemeget og ganske særdeles henlede min Opmærksomhed paa de øvrige Kirker paa Halvøen, i hvilke den rhinlandske Tras var bleven benyttet ligesom i de alt omtalte Kirker i Ribeegnen. Derfor har jeg da ogsaa undersøgt alle de andre paa

Nørre- og Sønderjyllands Fastland beliggende Kirker, om hvilke jeg har kunnet erfare, at de høre herhen. Da nu imidlertid de sydslesvigske Traskirker nok fortjene at behandles lidt omstændeligere, end Tidsskriftets Plads denne gang tilsteder, skal jeg i det Følgende indskrænke mig til et Par korte Meddelelser om nogle nordligere liggende Kirker og om nogle Forhold, der paa det Nøieste knytte sig til og kun videre udføre de Spørgsmaal, som i hin tidligere Afhandling alt ere blevne bragte paa Bane. Næst efter nogle yderligere Bemærkninger om Trassen, skal der nemlig omtales en ret anselig Kirke, der er bygget af dette Materiale nordligere end Ribegruppen og afsondret fra denne, og dernæst et ganske andet Slags »Tufstenskirker«, nemlig nogle af indenlandsk Kalktuf opførte, meget gamle østjyske Kirker, hvilke ligeledes kunne yde ret lærerige Bidrag til Oplysning om vore tidligste Stenkirkers Materiale og Former.

Det maa altsaa først være tilladt endnu engang at komme tilbage til Spørgsmaalet om det sande Hjemsted for den nu saa ofte omtalte Tufsten, der findes baade i Ribe Domkirke og i saa mange andre vestjyske og nogle sydslesvigske Kirker. Med Rette har denne Sag været betragtet som afgjort ved den Erklæring, som Professor Høyen nu snart for en Snes Aar siden har afgivet, at han støttede sine Ord desangaaende til »Sagkyndiges« Dom¹⁾. Imidlertid have netop de Oplysninger, mine tidligere Undersøgelser have tilveiebragt om den i Sandhed forbausende Mængde af dette Materiale, der er bleven anvendt i og omkring Ribe, givet Anledning til nye Tvivl. Der er bleven spurgt, om det ogsaa kunde forholde sig ganske rigtigt, at hele dette overordentligt store Forraad i saa tidlige Dage kunde være kommet saa langveisfra, som

¹⁾ Dansk Ugeskrift, Anden Række, II Bind 1842. S. 28.

fra Egnen ved Andernach. Men hertil maa svares, at med den Sag har det sin fulde Rigtighed. Da den ovennævnte Forfatter imidlertid ikke navngiver sine Hjemmelsmænd, skal jeg tillade mig her at anføre en saadan, hvis Dom i denne Sag ikke vil blive underkjendt. Hr. Konferentsraad Forchhammer, der har haft den Godhed at bestemme for mig forskellige Stenprøver, som jeg har samlet fra vore gamle Kirker, har gjentagne Gange, — baade inden jeg skrev hin min Meddelelse, og senere, efterat disse Tvivl vare blevne mig bekendte, — med Bestemthed erklæret mine fra disse Kirker medbragte Prøver for at være »rhinlandsk Tuf«. Det maa endnu blot tilføies, at jeg af mit ikke lille Forraad paa saadanne Prøver havde til dette Øjemed udtaget dem, der afvege mest i Sammensætning og i Farve, og at jeg til denne Bedømmelse har forelagt deslige Brudstykker ligesaavel fra Byen Slesvigs Tufstenskirker som fra Ribegruppens og fra den allernordligste bekendte Traskirke, hvilken strax skal omtales. — Men staaer nu altsaa denne Sag fast, saa staaer det ogsaa fast, at Ribes og dens Omegns Traskirker aflægge den Dag idag et saa slaaende og ubedrageligt Vidnesbyrd om Livfuldheden og Omfanget af denne Byes tidlige Handelsforbindelser med Rhinlandene, at vore skriftlige Kilders Efterretninger derved i en ikke ringe Grad fuldstændiggjøres.

En Feiltagelse er jeg imidlertid paa Grund af mine daværende Hjælpemidlers Mangelfuldhed kommen til at gjøre mig skyldig i ved at omtale Trassen. Dog er denne heldigvis blot af mineralogisk Betydning; thi at Trassen er af vulkansk Oprindelse og ikke, som jeg var bleven forledet til at antage, en Kalktuf, vil jo ikke vedkomme de historiske og archæologiske Spørgsmaal videre. Da imidlertid denne mineralogiske Side af Sagen nu engang er bleven bragt frem, kan her med Hensyn til Trassens Oprindelse henvises til, hvad derom er fremsat af en fremmed kyndig Mineralog, som har undersøgt og bestemt Materialet i flere gamle Kirker ved Rhinen og deriblandt i Domkirken i

Bonn, der indtager saa høi Rang iblandt de rhinlandske Bygninger, med hvilke vore herværende gamle Kirker, baade hvad Materiale og Former angaaer, vise sig beslægtede¹⁾. »Tras er, siger han, en vulkansk Tuf, der har Lighed med den italienske Pozzolano og den Pimpstenstuf, under hvilken Herculanium er blevet begravet. Laachersøens store vulkanske Svælg synes, medens det endnu stod under Vand, at have udkastet Trassen og udbredt den i sin Omegn, hvor den endnu findes fornemmelig i Brohldalen o.s.v.« — Med Hensyn til dens Benyttelse i ældre og nyere Tid skal jeg, til hvad jeg paa sit Sted derom har anført, endnu kun tilføie, at det først var i Slutningen af det 16de Aarhundrede, at de brændte Mursten fortrængte den som Byggemateriale for ikke-kirkelige Bygninger i Kølⁿ²⁾, samt at den i vore Dage finder en betydningsfuld Anvendelse som et fortrinligt Bindemiddel ved Vandbygningsarbejder, til hvilket Brug den først males og derpaa blandes med Kalk.

Billum Kirke ved Vardeaa.

Da den tidligere omhandlede Gruppe af Traskirker, der ligge samlede omkring Ribe Domkirke, ligesaavel mod Nord som mod Øst og Syd begrænses af lutter Granitkirker, og da der desuden intetsteds er fremkommet Efterretninger eller Antydninger om noget fremmed Materiale i de nordligere liggende vestjyske Kirker, maatte det synes rimeligt, at vi i Tjæreborg Kirke havde fundet det nordligste Punkt, til hvilket Trassen for dette Formaals Skyld var bleven bragt. Dog, det forholder sig ikke saaledes. Jeg skylder Høiærværdige Hr. Biskop Daugaards godhedsfulde Meddelelse først at være bleven gjort opmærksom paa en

¹⁾ J. Nöggerath: „Die Bausteine der Münsterkirche in Bonn“, i: Niederrhein. Jahrbuch für Geschichte etc. Bonn 1843. S. 209 ff.

²⁾ S. Boisserée: Denkmale der Baukunst v. 7ten bis z. 13ten Jahrh. am Niederrhein. S 17.

ret mærkelig herhen hørende Kirkebygning, som alligevel baade ved Beliggenhed og tildels ogsaa ved Former sonder sig fra Ribegruppens Kirker.

Den smukke og anselige Kirke i Billum ligger ikke langt fra den nordlige Bred af Vardeaa, hvor Landet allerede har hævet sig betydeligt op fra dennes vidtstrakte og frodige England. Dens hele Anlæg og Grundplan stemmer nøiagtigt med Kirkernes i den nysnævnte Gruppe, men den er større end disse, vistnok den mægtige Brøns Kirke alene undtagen. Det anselige Taarn, der er dækket med et almindeligt Saddeltag, og fra hvis Lydhuller man har en vid og interessant Udsigt over Land og Hav, er som ved alle Ribeevnens mindre Kirker opført af temmelig store brændte Mursten, forbundne paa middelalderlig Maade ¹⁾. Af samme Materiale ere ogsaa Sakristiet ved Korets Nordside og Vaabenhuset foran den nu brugelige sydlige Indgangsdør byggede. Den egentlige gamle Kirkebygning selv er derimod helt igjennem opført af Tras, saaledes at huggen Granit kun forekommer benyttet til Kirkens Sokkel, hvilken ligesom de fleste senere Traskirker i Ribeevnen ²⁾ kun har en simpel Hulliste i Overkanten, samt til Hoved- og Fodstykker for Korrundingens Halvsøiler. Brændte Mursten har jeg kun faaet Leilighed til at spore i nogle Restaurationer paa Sydsiden og blandet imellem Tufstenen i den inde i Taarnet synlige, men ombyggede Vestende af Kirken ³⁾.

Medens vi med Hensyn til Grundplan og Materiale i Billum hovedsagelig kun finde en Gjentagelse af det fra Ribeevnen Bekjendte, forholder det sig ikke ganske saaledes med Hensyn til de udsmykkende Former. Alle-

¹⁾ Den gamle Kirkeklokke, som hænger i dette Taarn, er støbt 1432.

²⁾ Paa den I Bind S. 604 anførte Tegning af de ældre Kirkers Sokkel er den Feil indløben, at det lille svagt nedadheldende Led under den øverste Pude er udeladt, ligesom Indsnittet ovenfor samme Pude har faaet altfor skarpe Kanter.

³⁾ Ganske ligesom i Brøns Kirke. Se I Bind S. 599.

rede paa den fuldstændigt i sin oprindelige Tilstand bevarede Nordside viser sig en Afvigelse fra den der herskende faste Regel, at Rundbuefrisen afdeles saaledes, at hvert Fag ved Siden af Koret omslutte 3, og Skibet 5 Smaabuer, idet Korets tvende Feldter her have hver 5 saadanne, medens Skibets enkelte Fag, paa det østligste nær, maa nøies med 4 Smaabuer. Dog interessantere og af større Betydning er den Afvigelse, som Korets østlige halvrunde Udbygning frembyder, uagtet der ogsaa her i væsentlige Ting er Overensstemmelse. Halvpiller med foranstillede Halvsøiler inddele paa sædvanlig Maade den halvrunde Slutningsmur i 5 Fag. De attiskdannede Søilefødder have ganske som i Ribeegnen det for den udviklede romanske Stil karakteristiske lille Overgangsled (Hjørneornament) imellem den nederste Pude og Fodpladens Hjørner. Baandet, der foroven er lagt tværs henover Halvpillerne, er ogsaa ført udenom Halvsøilerne tæt under Kapitælerne. Men disse sidste have ikke, som ved hine sydligere liggende Kirker, Tærningeformen, hvorimod de ved den indad buede Form og Kugleornamenterne, der springe frem under Dækpladens to Hjørner, vise os en, rigtignok noget lav og trykket Gjentakelse af de noksom bekjendte sent romanske Kapitæler, der forekomme saa hyppigt ved Rhinen saavel som andre Steder, og hvoraf Ribe Domkirke ogsaa har mange Exempler. De større Rundbuer, der bæres af Halvsøilerne, omslutte en Dekoration af mindre Rundbuer, hvilke udgaa fra Halvpillerne, og som ved den Maade, hvorpaa de ere anordnede, give denne Korrunding et Særkjende, ved hvilket den ligesaa meget afsondrer sig fra de før omtalte Kirker i Ribeegnen, som den viser Overensstemmelse med de rhinlandske Bygninger, der tilhøre eller dog bebude Overgangsstilen. Disse smaa Rundbuer ligge nemlig ikke vandret ved Siden af hinanden, men idet de fra begge Sider hæve sig trappevis opadstigende, følge de den dem omgivende større Rundbues Bevægelse. I de fire af Fagene ere nu dog kun 3 saadanne smaa Rundbuer

under hver større, men det østligste, der er betydeligt bredere end de øvrige, har 5 paa denne Maade anordnede Smaabuer. Jeg maa beklage her ikke at kunne lade følge en Tegning til at anskueliggjøre hele denne Udsmykning, men kan dog maaske i nogen Grad bøde paa denne Mangel ved eksempelvis at henvise til et velbekjendt Mindesmærke i Køl'n, hvor netop denne Anordning forekommer. Hvad vi se i Billum, er nemlig blot en Gjentagelse af den Anordning, som vi forefinde i det andet Stokværk af St. Gereons halvrunde Korslutning, hvilken antages at tilhøre den første Tid af det 12te Aarhundredes anden Halvdel.

Hvad nu Kirkens sydlige Side angaaer, da stemmer Dekorationen af Koret og det første Fag af Skibet ganske med Nordsidens. Den vestlige Ende af denne Side er ombygget i senere Tid, som det synes mest af Mursten, og mangler al Prydelse. Paa Mellemrummet derimod imellem disse to mest østlige og mest vestlige Partier af Skibet løbe vel ogsaa Lisener opad Muren, men de høre op tæt under Frisen, uden paa sædvanlig Maade at bære denne. Denne Mangel paa Sammenhæng lader sig let forklare af den Omstændighed, at Frisen her ikke dannes ad de sædvanlige enkelte romanske, men derimod af Overgangsstilens dobbelte og sammenslyngede smaa Rundbuer, hvilke man ikke ret har forstaaet at forbinde med de brede Lisener. Saa stærkt overkalket som denne Kirke i det Hele var, blev det mig ikke muligt at komme efter Materialet i dette Rundbueornament eller at opdage, hvorvidt det var oprindeligt eller først tilhørte en senere foretagen, i ethvert Fald langt tilbageliggende Fornyelse. Men selv om det fra først af har haft sin Plads paa denne Kirkes Mur, tør det dog nok siges, at det er kommet ind her ved en vilkaarlig Forandring i den oprindelige Udsmykningsplan. Dette fremgaaer allerede af den nysnævnte manglende Forbindelse med Lisenerne; men selve denne Mangel paa Enhed og Sammenhæng turde mulig have sin dybere Grund deri, at dette Friseornament vistnok ikke er

kommet til denne Kirke ad den samme Vei som de øvrige Dekorationsformer, hvilke ganske tydeligt ere ligefrem overførte fra Rhinlandene. Vistnok er den sammenslyngede Rundbuefrise ikke aldeles ukjendt i hine Egne, men det er dog i det Hele igjennem ganske andre Former, at den romanske Stils senere Tider der røbe sig. Naar Talen særligt er om Tydskland, gjælder den derimod med Rette som en Eiendommelighed og et Særkjende for de sent romanske Murstensbygninger i de nordtydske Lavlande, og der er megen Grund til at antage, at det ogsaa er netop derfra, at den har fundet sin Vei til Kirken i Billum.

Af Mindesmærkerne paa den sydligere Del af den jyske Halvø erholde vi nemlig Oplysning om en dobbelt Strømning, ad hvilken fremmed Indvirkning og Belærelse med Hensyn til Stenkirkers Opførelse i hine fjerne Dage er kommen til os. Medens saaledes Ribe Domkirke og flere af de nordligere Traskirker vise hen til en saa at sige umiddelbar Overførelse af den rhinlandske Bygningsstil til disse Egne, er dette langt fra i samme Grad Tilfældet med de endnu staaende, hidtil bekjendte, sydslesvigske Traskirker. Meget mere tyde visse Eiendommeligheder ved disse sidste ligesom ogsaa ved andre gamle sønderjydske Kirker hen paa den i sig selv ganske naturlige Indflydelse, som nordtydske Forbilleder her kunne have udøvet. Dog synes den herfra kommende Indvirkning i hin tidlige Tid ikke Nord for Eideren at have efterladt noget Mindesmærke, der viser de sachsiske og andre nordtydske Landes Bygningsstil i dens Helhed i nogen høi Grad udpræget eller gennemført, men meget mere blot at aabenbare sig i forskellige Enkeltheder. Som en af disse kan nu det nys omtalte Friseornament af dobbelte, hinanden overskjærende Rundbuer her anføres. Det lader sig nemlig forfølge ligefra Eidergrænsen helt op igjennem Sønderjylland, og det baade paa Øst- og paa Vestkysten. Iblandt Ribeegnens Tufstenskirker fandt vi kun en, paa hvilken det var anbragt, nemlig paa den i flere Henseender ret mærkelige

Kirke i Spandet. Men det vil erindres, at baade Materiale og Former ligemeget karakteriserede denne Kirke som en af de alleryngste i den hele Gruppe, og at den derved med det Samme fik et Præg, hvorved den i en ikke ringe Grad sondrede sig fra de ældste Kirker i denne Egn, i hvilke den rhinlandske Eiendommelighed saa umiskjendelig afspeiler sig ¹⁾. I Billum Kirke er derimod denne Eiendommelighed godt bevaret, men dette bidrager her kun til endmere at lade denne med den øvrige Udsmykning ikke sammenhængende Frise fremtræde som Noget, der ikke egentlig hører herhen, — som noget for den oprindelige Udsmykningsplan Fremmed og andetstedsfra Tilført.

Hvad der paa en enkelt Undtagelse nær gjælder om alle Ribeegnens Tufstenskirker, at de i Skibet have beholdt det flade Loft, er ogsaa Tilfældet i Billum. Om denne Kirkes Indre vil det iøvrigt være tilstrækkeligt at bemærke, at Prædikestolen ikke her, saaledes som i de fleste og ældste af hine Kirker, er bleven anbragt paa selve Korbuen med Opgang inde fra Koret selv ²⁾. Dette er en Omstændighed, der ogsaa mulig turde have nogen Vægt med Hensyn til Aldersbestemmelsen. Ifølge Alt, hvad ovenfor er anført om dens Udsmykning, vil det let skjønnes, at denne Kirke ikke kan være ældre end 12te Aarhundredes anden Halvdel; at den kunde være endnu noget yngre, tør indtil videre vel ikke benægtes; dog vidner det her anvendte Materiale vistnok i det Mindste ligesaa bestemt som de smykkende Former om, at den næppe kan være opført senere end tidligt i 13de Aarhundrede.

¹⁾ Se I Bind S. 611—12. — Efterat man i nyere Tid har fundet for godt ved en Restauration at hugge dette Ornament bort paa Syd-siden af Kirken i Tønning, findes der nu kun svage Spor deraf tilbage paa det Belte af Tufsten, som strækker sig hen paa dennes ældste Del ovenover Vinduerne.

²⁾ En saadan Anordning kan ogsaa forekomme i vore gamle Granitkirker, f. Ex. i Veien K. imellem Ribe og Kolding, og i Hedensted K. imellem Veile og Horsens.

I Kirkerne ved Vardeaa er forøvrigt Granitten det almindeligt anvendte Materiale. Kun i en af disse Granitkirker er det blevet mig bekendt, at Trassen ogsaa er benyttet, nemlig i den, en lille halv Mil østligere beliggende, anselige Kirke i Janderup. Denne er efter hele sit Anlæg, — med den flade østlige Korslutning, med en dobbelt Række profilerede Sokkelstene og smukt prydet Gesimsbaand i Korbuen, — en udpræget Granitbygning. Alligevel er et Stykke af Kirkens Overdel paa den nordlige Side blevet bygget af Tras, ganske i Overensstemmelse med hvad der findes i Granitkirken i Tjæreborg¹⁾, kun at dette Parti allerede før Nedstyrtningen 1857 siges at have været ganske fladt og uden al Dekoration. Det seer ganske ud, som om man ved Opførelsen af denne Granitkirke har paa den mindst udsatte Side blot villet anvende en Rest, som kan være bleven tilovers fra Kirkebygningen i Billum.

Da det ikke blot tydeligt viser sig, at de mindre Traskirker i Ribeegnen saa at sige ere Afføddninger af Domkirken, men det tillige har alt Udseende af, at det rhinlandske Materiale kun er kommet til de herhenhørende Kirker ved Eideren og Trenen, fordi det først var bragt til de betydningsfuldere kirkelige Bygninger i og ved Staden Slesvig (der tidligere har haft i det Mindste fire saadanne Kirker), — maa Opmærksomheden af sig selv vende sig hen paa den gamle Stad Varde, om ikke muligt her skulde være eller have været et større saadant Mindesmærke, til hvilket hint (eller hine) mindre sluttede sig. Dog dette

¹⁾ Se I Bind S. 624. Med Hensyn til de sammesteds S. 589 og 606 ytrede Tvivl angaaende Hunderup Kirkes egentlige Hovedmateriale, kan jeg nu oplyse, at Trassen ligeledes der ikkun forekommer paa den nordlige Side, men rigtignok i langt betydeligere Udstrækning end i de 2 ovennævnte Kirker. Overdelen af to gamle smaa rundbuede Vinduer, hvilke nu ere anvendte i Vaabenhusets østlige Mur, vise ogsaa, at Granitten fra først af er bleven brugt helt op til det Øverste paa Sydsiden. Herved forklares det altsaa tilstrækkeligt, at der netop ved denne Kirke ikke findes noget Spor af en tidligere forhaandenværende halvrund Korudbygning.

synes ikke at bekræfte sig. Vardes nu staaende Sognekirke (St. Jacobi) er i sine oprindelige Partier en temmelig raa Granitbygning, i hvilken Stenahlen ogsaa er benyttet, dels som Kvaderstykker, dels som Kilesten over i det Mindste et af Vinduerne. Overkalkning gjør det vanskeligt nøiere at angive, i hvilket Omfang dette sidste Materiale her er anvendt, men Tras findes temmelig sikkert ikke i dens Ydre. — St. Nicolai Kirke er bleven nedbrudt i Begyndelsen af dette Aarhundrede; men de Oplysninger, jeg paa Stedet har indhentet, synes heller ikke at tale for, at den skulde være bygget af Tras som Hovedmateriale. Da endvidere Kong Christian den Tredie i den Tilladelse, han allerede 1537 gav Magistrat og Borgere til at nedbryde denne Kirke, udtrykkelig forbeholder sig de hugne Sten og Murstenene ¹⁾, kunde ogsaa dette synes at tyde paa andre Forhold her end i Billum Kirke, hvor hugne Sten kun forekomme i Sökkelen og brændte Mursten kun i de senere Tilbygninger og i de restaurerede Partier. Andre end disse to Kirker vides det ikke, at Varde nogensinde har haft. Men Trassens tidligere og almindelige Brug i og omkring det faa Mile sydligere liggende Ribe forklarer jo ogsaa tilstrækkeligt, at den har fundet Vei til Billum og Janderup.

Kirker byggede af indenlandsk Kalktuf.

Det er en bekjendt Sag, at der ogsaa i Viborg Domkirke forefindes Tufsten; men dette er en indenlandsk Kalktuf, som er bleven brudt ved Viborg Sø, og som skal være anvendt til flere nordligere liggende Landsbykirker. I den sydligere Del af Nørrejylland ²⁾ eller i den nordligere Egn af Sønderjylland have derimod saadanne

¹⁾ Se Danske Atlas V. S. 683.

²⁾ Jeg skylder Tidsskriftets Udgiver den godhedsfulde Meddelelse, at en saadan Tuf forekommer i følgende Kirker i det østlige Jylland: Daugaard, Vrigsted, Thyrsted, Ousted, Taaning, Fruering, Skanderup, Venge, Thorsø og Vellev.

Kirker hidtil i det Mindste ikke været offentligt omtalte: de, som nedenfor skulle nævnes, ere enten simpelthen blevne betragtede som Murstenskirker eller uden videre slaaede sammen med Traskirkerne og altsaa opførte blandt dem, hvis Materiale i Knud den Stores Tid skulde være kommet hertil fra England. Allerede denne sidste Omstændighed maatte indeholde Opfordring til ved denne Leilighed at omtale dem for at afværge saadan Forvexling eller Sammenblanding for Fremtiden. Men en anden vægtigere Grund dertil er, at de ligesom de af det rhinlandske Materiale byggede Kirker synes at tilhøre en Tid, der ligger forud for Granittens almindelige Anvendelse til kirkelige Bygninger.

Den paalidelige Prøve, ved hvilken Kalktuffen lader sig skjelne fra den vulkanske Tuf, er, at den første bruser, naar der gydes Syre paa den, men at dette ikke er Tilfældet med den sidstnævnte Art. Dog vil Den, der har lært begge de her omhandlede Sorter Materiale at kjende, allerede ved det første Blik være paa det Rene med, om det er rhinlandsk Tras eller vor østjyske Kalktuf, han forefinder i en gammel Bygning. I sin Sammensætning er hin nemlig meget tættere og finere, ligesom den af Farve er gulgraa, medens den her omtalte Kalktuf falder mere i det Brunlige og Rødlige, og fremdeles hverken er saa haard og mørk som Viborgegnens, ikke heller saa lys som den, der forefindes ved Roskilde, og som er benyttet i gamle Bygninger i og omkring denne By. Hr. Konferentsraad Forchhammer har haft den Godhed at sige mig, at de Prøver, jeg medbragte fra de to nedenfor anførte Kirker i Veileegnen udentvivl hidrøre fra Greisdalen, i hvis Bygning denne Art Kalktuf netop spiller en væsentlig Rolle.

Det første Sted, i hvilken jeg har truffet dette Materiale, er Kirken i Jelling. Selv Den, der kommer til dette Sted forud underrettet om, at Kirken er brændt 1679, bliver dog næsten smertelig skuffet i sin Forventning ved paa denne mærkværdige Plet, nærved det gamle Kongesæde

og midt imellem Gorms og Thyras vældige Høie, at finde en af vort Fædrelands mest raa og karakterløse overkalkede Murstenskirker, der end ikke har en Granitfod, i hvis Overkant Fortidens Mærke kunde være indhugget. Og dog turde mulig denne sidstanførte Mangel i nærværende Tilfælde netop hidrøre fra, at Jellinge Kirke i sin oprindelige Skikkelse havde en mere end almindelig høi Ælde, og at denne oprindelige, gamle Kirke dog ikke er bleven aldeles ødelagt ved den ovenanførte Brand. Hele Korbuens Dannelselse med det gamle simple, rundstavagtige Gesimsbaand overbeviste mig snart derom. I Skibets Ydermure var jeg ikke strax istand til at opdage noget Gammelt, men efterat jeg først udenfor Kirken, i Tagdryppet, havde bemærket endel Brudstykker af den ovenfor omtalte, mig hidtil ubekjendte Kalktuf, var jeg saa heldig paa flere Steder i Korets underste Parti, og deriblandt i dets flade østlige Slutningsmur, at forefinde netop denne Stenart opmuret, nogenlunde i Form og Størrelse som gamle Mursten. Det kom mig ved denne Leilighed særligt tilgode, at mit Besøg i Jelling faldt i Forsommeren, inden Mureren havde været ved Kirken og tildækket de Steder, hvor Kalkovertrækket og Udfugningen i Vinteren og Foraarstiden vare faldne ud. Derved alene blev det mig muligt at komme til fuld Vished om, at denne Kirke fra først af ikke var bygget af brændte Sten, og om at dog Noget af den oprindelige Bygning endnu var bevaret. Vistnok er det Tiloversblevne ikke meget; det er kun sjældnere, at en Brandskade har krævet en i den Grad udstrakt Ombygning af de gamle Mure. Men dette finder ogsaa sin tilstrækkelige Forklaringsgrund i det oprindelige Materiales Skrøbelighed, der gjør det let forstaaeligt, at Skibets Mure ere blevne ganske ødelagte af de nedstyrtende og brændende Bjælker og Tagværk, medens det lille Korparti, der var bedre sammensluttet, og hvor de nedfaldende Tømmerværk ikke havde den Masse, er blevet noget bedre bevaret.

De to andre af dette Materiale opførte Kirker, som jeg har lært at kjende paa Østkysten, bære begge Præget af høi Ælde og frembyde ret interessante Sammenligningspunkter med Vestkystens Traskirker. Omtrent halvtredie Mil Nordost for Jelling ligger den lille Kirke i Løsning i Hatting Herred. Det falder her strax i Øinene, at Skib og Kor ikke ere samtidige, da det første har bevaret Sporene af smaa og smalle, rundbuede Vinduer, medens det sidste derimod i sin flade Slutningsmur har 2 spidse, nu rigtig nok tilmurede Vinduer. Begge Afdelingers Mure savne forresten al videre Udsmykning; men hvad Materialet angaaer, da viser dette sig trods Overkalkningen i Koret strax at være væsentligst Mursten, medens Skibets Materiale allerede under sit Overtræk røber en anden Karakter. Ved Hjælp af Murerne, der netop vare ved Kirken, fik jeg imidlertid flere Steder baade paa Kor og Skib blottede og kom herved til Kundskab om ganske lignende Forhold ved denne Kirke, som vare mig bekjendte fra Ribeegns Tufstenskirker. Skibet er nemlig ogsaa i Løsning en gammel Bygning af Tufsten, kun hist og her restaureret med Mursten. Men Koret, der senere er bleven ombygget, og da opført af dette sidstnævnte Materiale, har alligevel i de forskjellige mindre Partier, hvortil Kalktuffen ogsaa her er bleven anvendt, bevaret Vidnesbyrd om, at denne Del af Kirken oprindeligt i saa Henseende ikke har været forskjellig fra Skibet. Grunden til Korets Ombygning er udentvivl den heri stedfundne Indhvelving; Skibet har derimod — hvad der paa denne Egn er ualmindeligt — beholdt sit flade Loft, vistnok netop af den samme Grund, som har foranlediget, at kun en af Vestkystens Traskirker har faaet Hvelvinger i dette større Rum¹⁾. Den gamle foroven

¹⁾ Sammenlign med Hensyn til ældre Materiale i en nyere Korbygning de hermed ganske overensstemmende Forhold i Vester Vedsted Kirke, I Bind S. 599 f. og med Hensyn til Tufstenskirkenes Forhold til Hvelvinger — sammesteds S. 615 f.

halvrunde Korbue med det simple Gesimsbaand, der blot har Form af en Plade baaren af en fremspringende Skraakant, viser os endnu den oprindelige Kirkes Eiendommelighed, men denne fremtræder dog intetsteds saa betydningsfuldt og i den Grad med Præget af høi Ælde, som i Skibets endnu benyttede sydlige Indgangsdør, foran hvilken Vaabenhuset i en senere Tid er bleven opført. Dennes hele Brede er kun $1\frac{1}{2}$ Alen, og under dens Rundbue springe foroven to Gesimser frem imod hinanden, der saaledes paa dette Sted endnu mere indsnævre Aabningen. De fortsættes paa Murens ydre Side vel omtrent en halv Alen tilbage fra Døraabningen og bære da en fra begges Endepunkter udgaaende Rundstav, der i en større Halvcirkel lægger sig, paa en i al sin Simpelhed ganske smagfuld Maade, som en ydre Indfatning udenom Døraabningens egen halve Rundkreds.

Af bearbejdet Granit forefindes, saavidt det var mig muligt at opdage, i denne Kirke intet Andet end en Række Sokkelstene, hvis Tilhugning dog er uden al Finhed eller Stileiendommelighed, da deres Overkant kun er simpelthen afskraanet. Med Hensyn til Hovedmaterialet er det en ret interessant Kjendsgjerning, at Befolkningen nu ikke længere ved Noget om, hvorfra det skriver sig, men ogsaa her et Sagn har dannet sig desangaaende. Paa mine Spørgsmaal vidste de ovenomtalte Murfolk, der vare mig behjælpelige med Undersøgelserne, og som i flere Aar havde arbejdet ved Kirken, kun at svare, at det var »Frag«, og at det hed sig, at der i gamle Dage havde ligget Meget af det ved Strandkanten, som man da havde brugt til at bygge denne og ogsaa nogle andre gamle Kirker af. Det kan i Forbindelse hermed anføres, at man i Viborgegnen har givet den Kalktuf, der forekommer i derværende gamle Kirker, Navnet »Bakkesten«.

Ulige mere Anseelse end de to her omhandlede Mindesmærker har Starup Kirke ved den sydlige Bred af Haderslev Fjord. Den ligger alene, uden nogen By i Nær-

heden, paa et lille fremspringende Næs, hvorfor Sagnet ogsaa beretter, at den skylder sin Anlæggelse paa dette Sted en from Søfarende, der under en Storm var kommen i Havsnød paa Fjorden, men saa omsider i god Behold naaede Land paa denne Plet. Medens denne Kirkes Anordning i det Hele strax minder om Ribeegnens Traskirker, fremtræde her dog væsentlige Afvigelser. Den har en betydelig større Brede end disse i Forhold til Længden; thi dens vestlige Del, i hvilken Kalktuffen heller ikke synes at være Hovedmaterialet, er temmelig sikkert en senere Forlængelse, der dog tilhører en tidlig Tid, eftersom Klokke-taarnet, der igjen senere er opført vestlig for og i Forbindelse med denne Del, er bygget af store Mursten i gamle Skifter.

Hvad der især hidfører Ligheden med de nævnte vestligere liggende Kirker, er Korrundingen og dennes Udsmykning med Blindinger, der omsluttet af Lisener, som bære to smaa Rundbuer over hvert Fag. I denne Henseende stemmer den strengt taget dog kun nogenlunde overens med den halvrunde Korslutning af Hvidding Kirke, eftersom alle de andre Traskirker i Ribeegnen, hvilke have denne Anordning, tillige have Halvsøiler, der parvis bære en større Rundbue, stillede foran Lisenerne eller Halvpillerne¹⁾. Denne Forskjel fortjener ikke at oversees, da den hænger sammen med, at den hugne Granit, hvoraf hist disse Halvsøilers Hoved- og Fodstykker vare dannede, aldeles ikke forekommer i Starup Kirke, hvormeget dens hele Udseende ellers vidner om, at man har gjort sig al Flid med at give denne anselige Bygning et pynteligt Ydre og Indre. Af de tre oprindelige smaa romanske Vinduer i Korrundingen er det lige i Øst tillukket, men iøvrigt aldeles bevaret; de to andre længst henimod Nord- og Sydsiden benyttes endnu i deres oprindelige Skikkelse. Som en Afvigelse fra Ribeegnens Kirker kan det endnu

¹⁾ Se Tegningen af Roager Kirke I Bind ved S. 602 og Texten S. 609 f.

anføres, at Korrundingen i Starup ved Lisenerne inddeles i 7 større Feldter, medens hine aldrig have mere end 5 saadanne. Dog dette staaer i Forbindelse med de alt omtalte større Bredeforhold i denne Kirke.

Ogsaa paa det egentlige Kors sydlige Side findes endnu Levninger af den oprindelige Inddeling med Lisener, men disse ere baade af en meget smallere Form end de, der forekomme i Ribeegnen, og de ere, nu i det Mindste, ikke foroven forbundne ved smaa Rundbuer, men derimod alene ved et simpelt Skraaprofil. Skibet bærer baade i sit Ydre og Indre kjendelige Spor af i senere Tid at være blevet forhøiet med Murværk af brændte Sten. Udvendigt paa denne Forhøielse ere anbragte nogle Forziringer, der have Lighed med de Efterligninger af en tidligere forhaanden-værende Rundbuefrise, hvilke saa almindeligt forekomme paa de af Vestkystens Traskirker, hvis Overdel er bleven fornyet med Mursten¹⁾. De usædvanligt store Sakristi- og Vaabenhusbygninger, hin mod Nord, denne mod Syd, ere ligesom Taarnet opførte af Mursten.

I Starup Kirkes Indre er foruden den 8 til 9 Alen vide romanske Korbue; hvis simple Gesimsprofil ganske stemmer med det i Løsning Kirke, endnu en anden Eendommelighed at mærke. Langs ned ad begge Sidemure i Skibets oprindelige Del findes nemlig 5 til hinanden svarende, vide, men temmelig lave, stærkt tilbagetrædende og foroven rundbuede Nischer anbragte. Det er vanskeligt at afgjøre, om deres Bestemmelse har været nogen anden end blot en Dekoration af den ellers saa ensformige, vidtstrakte Murflade. Da de imellem hvert Par Nischer fremtrædende Murstykker blive et Slags Halvpiller, kunde det næsten se ud, som om man herved havde villet efterligne Anordningen i en større treskibet Kirke. Paa et Sted, nemlig ved den endnu benyttede gamle sydlige Indgang,

¹⁾ Saaledes f. Ex. paa den nordlige Side af Koret i Roager; se Tegningen.

er Hjørnet af en saadan Halvpille endog omdannet til en svær og lavstammet cylindrisk Halvsøile.

Materialet i denne gamle Kirke stemmer i Udseende og Beskaffenhed ganske overens med det, som forefindes i de to sidstomtalte Kirker, og som der skal hidrøre fra Greisdalen. Dette usædvanlige Byggemateriale i Starup Kirke har allerede oftere været Gjenstand for Omtale, og er da af nogle Forfattere ¹⁾ blevet antaget for at være den meget omtalte »engelske Tuf- eller Cementsten«, med hvilken Benævnelse, som bekjendt, ellers Traskirkernes Materiale betegnedes. Det er alt ovenfor fremhævet, hvorledes den ogsaa med Hensyn til Former afviger fra de nordligere af disse. I denne Henseende fortjener Afvigelsen med Hensyn til Grundridset udentvivl særlig Opmærksomhed. Starup Kirke viser sig nemlig derved beslægtet med de i det sydligere og østligere Slesvig saa almindelige meget brede og oprindeligt ²⁾ forholdsvis meget korte Kirker, der ved disse Forhold træde i let bemærkelig Modsætning til Ribeegnens gamle Kirker, i hvilke Korets ligesidede Parti nogenlunde udgjør en Kvadrat og Skibets Længde i det Mindste er det Dobbelte af Breden.

Spørgsmaalet om disse østjyske Tufstenskirkers Alder, maa finde sin Besvarelse ved at forene Resultaterne af det, som Betragtningen af deres oprindelige Former, deres Ma-

¹⁾ Saaledes f. Ex. H. N. A. Jensen i „Kirchl. Statistik d. Herzogth. Schleswig“ I, S. 73.

²⁾ De ere nemlig ligesom Starup K. selv meget hyppigt blevne forlængede imod Vest i en senere Tid. Saadanne senere foretagne Udvidelser af den oprindelige Kirkebygning indeholde mange slaaende Beviser imod den Antagelse, at Brugen af raa eller blot kløvet Granit skulde med Nødvendighed forudsætte en meget høi Ælde. Snart findes nemlig en Kirke af huggen Granit udvidet ved Hjælp af hint raa Materiale, snart forekommer ogsaa lige det modsatte Tilfælde. Sammenlign I Bind S. 641. — Endnu mere slaaende er det dog at finde en betydelig Del af Taarnet i Søby Kirke paa Ærø bygget af raa Kampesten, eftersom denne Kirke først blev anlagt fra ny af i Midten af forrige Aarhundrede.

teriale og deres Forhold til de øvrige dem nærmest omgivende Kirkebygninger kan lære os. Hvad ovenfor er anført om Formerne, viser, at disse pege hen paa den tidligere Middelalder, ja man kunde vel betegne flere af dem som »tidligt romanske«, naar det blot derhos tilbørligt betones, dels at saadanne Tidsgrændser ikke uden videre maa overføres fra andre Landes Forhold til vore, dels at ældre og simplere Former her som allevegne ofte ere blevene bibeholdte i en senere Tid paa Grund af tarveligere Kaar. Det fortjener ogsaa at fremhæves, at der i disse Kirkers Anlæg og Former ikke lader sig eftervise nogen særlig fra Vestkystens Traskirker udgaaet Indvirkning. — Med Hensyn til Materialet er at mærke, at det tør ansees for en ved almindelig Erfaring stadfæstet Kjendsgjerning, at den monumentale Bygningskonst hos de forskellige Folk overhovedet er begyndt med Anvendelsen dels af mere raa Brudstykker, og dels af de lettest haandterlige Stenarter. Men nu indeholde disse Kirker i sig selv Vidnesbyrd, der netop gaa i samme Retning. Saavidt det nemlig har været muligt at efterspore, har Kalktuffen været det eneherkende Materiale i deres oprindelige Partier, medens omvendt alle senere Tilbygninger og Ombygninger ere udførte af et andet Hovedmateriale, fornemmelig af Mursten. Og ganske lignende, men endnu betydningsfuldere Belæring faa vi, naar vi vende Blikket mod de andre gamle Kirker, der nærmest omgive dem. Thi vel er det høist sandsynligt, at fortsatte Eftersøgelser ville lede til Opdagelsen af flere Tufstenskirker i disse Egne, og særligt, at det ogsaa fremdeles vil vise sig, at mange af vore gamle Landsbykirker, der antages for Murstensbygninger, høre, eller dog fra først af have hørt, herhen; men ikke mindre vist er det alligevel, at det langt overveiende Flertal af Kirker i deres Nærhed ere opførte af Granit, og det igjen for den allerstørste Del af huggen Granit. Men se vi da dette Byggemateriale, som nutildags er gaaet saa aldeles i Glemme, at Beboerne kun ved eventyrlige Sagn kunne for-

klare sig dets Tilstedeværelse, alene at forekomme i nogle enkelte Bygninger, der ogsaa have andre Mærker paa meget høi Ælde, medens det i alle andre Tilfælde er blevet afløst af de to Materialer, som ellers have været de almindeligt brugte i Jylland vel omtrent siden Midten af det 12te Aarhundrede¹⁾ og indtil denne Dag, saa ville vi i alt Fald ikke feile meget ved at henføre disse gamle Kirker senest til det nævnte Aarhundredes første Halvdel. Medens man saavel i Jelling, som i Løsning snarest kunde fristes til at tænke paa en endnu noget ældre Tid, kunde Nogen maaske dog have Betænkelse ved at sætte Starup Kirke saa tidligt. Hertil skal dog bemærkes, at det maa antages for vist, at der f. Ex. baade i og ved Ribe er opført Korbbygninger med rigere Udsmykning før 1150, og at det derimod vanskeligere lod sig forklare, at huggen Granit aldeles ikke forekommer i denne med saa megen Flid og Omhu byggede Kirke, ja at den ikke engang har faaet en Granitfod, hvis den hidrørte fra en senere Tid, da Brugen af huggen Granit var bleven almindelig paa Halvøen.

Disse Kirker indeholde altsaa Vidnesbyrd om, at ogsaa her paa Halvøen, og det ei blot paa Vestkysten, men ligeledes paa Østkysten, de blødere og haandterligere Stenarter have spillet en Rolle som Byggemateriale, inden Brugen af

¹⁾ Idet herom i det Hele kan henvises til Afhandlingen om Ribeegnens Kirker i I Bind, skal jeg med Hensyn til et Par Punkter i denne her yderligere bemærke: først, at Prof. P. G. Thorsen har haft den Godhed at meddele mig, at det har sin fulde Rigtighed med Indskriften og Aarstallet 1140 paa den anelige Kirke af huggen Granit i Gjellerup (se S. 633); — og dernæst, at derimod den (S. 632) for Nordtysklands Vedkommende anførte Begyndelsestid for Opførelsen af Kvaderstenskirkene næppe er ganske nøiagtig. I det Mindste er den anelige Klosterkirke i Hamersleben opført af Sandstenskvadre (Se: Die mittelalt. Baudenkmäler Niedersachsens, 3 Heft. Hannover 1858 S. 103), og F. v. Quast, der havde været min Hjemmelsmand, har senere selv henført denne Kirke til Tidsrummet 1112—1140 (Zeitschrift f. chr. Archæologie u. Kunst II B. S. 75 og 173).

hugne Sten eller brændte Mursten blev almindeligere. Jo mere man overhovedet bliver fortrolig med Bygningskonstens Vilkaar i det nordlige Europa i den Tid, hvormed vi her have at gjøre, desto mindre Grund viser der sig ogsaa til at antage, at nogen særegen religiøs eller dermed beslægtet Tilskyndelse skulde have medvirket til, at det ved Rhinen brugelige Byggemateriale for Kirker var blevet bragt i saa stor en Mængde her op til Halvøen, — en Antagelse, som jeg paa Grund af den dermed forbundne Anstrengelse og endnu mere paa Grund af den Forrang, der her saa aabenbart indrømmedes Trassen fremfor de brændte Muursten, i min tidligere Meddelelse ikke ganske har kunnet frigjøre mig for. Muligvis vil der ogsaa paa Østsiden findes Kirker, der ligesom flere af dem, i hvilke Trassen er bleven brugt, ville vise Overgangen fra Benyttelsen af det ene til det andet Materiale. Af de her omhandlede Kirker have vi vel i Foden under Løsning Kirke fundet Anvendelsen af den hugne Sten; men dette bliver i denne Henseende ikke af stor Vægt, da det baade er sikkert nok, at vore Forfædre meget længere tilbage have til en vis Grad forstaaet at behandle Granitten, og da det her hverken røber nogen finere eller mere eiendommelig Behandling, saa at vi paa nogen Maade skulde kunne se en Begyndelse til den Konst og det Mesterskab, som saamange af Halvøens Granitkirker røbe. Det er nemlig i de ædlere af disse ikke blot Færdigheden i det haarde Stofs Behandling, ikke blot Fliden og Dygtigheden i Opførelsen af smykkede Korpartier, af Søileportaler og en enkelt Gang — i den mærkelige He Kirke, en Milsvei Nord for Ringkjøbing — af en storartet, forenet Façade- og Taarnbygning, som maa vække vor Opmærksomhed, men fuldt saameget den Omstændighed, at Sokler, Gesimser o. s. v. saa ofte fremtræde med Profiler og Mønstre, der ganske tydeligt have deres Udspring fra den antike Konst, og derved alt-saa, idet de forudsætte særlig fremmed Belæring, lade de vedkommende Mindesmærker indtræde som Led i den al-

mindelige Bygningskonsts fortløbende Række. Som et Brændpunkt for denne fremmede Indvirkning er allerede Ribe Domkirkes Opførelse blevet fremhævet, en Antagelse, der udentvivl tilstrækkeligt stadfæstes ved den dygtigere og mere konstfærdige Behandling af Graniten, som viser sig i saa mange Landsbykirker, der ligge den noget nærmere, fremfor hvad der i Almindelighed forefindes imod Øst og Syd. Men udentvivl har Viborg Domkirkes mægtige, af hugne Kvadre opførte Bygning faaet en endnu større Betydning for en vid Omegn i det nordligere Jylland. Og ved denne Kirke bliver det nu særligt at mærke, hvad der for hele denne Betragtning ikke er af liden Interesse, at ogsaa Kalktuffen, som allerede ovenfor er omtalt, er bleven benyttet ved dens Opførelse, og det maaske i et meget videre Omfang, end det nu ligger for Dagen. Medens vi altsaa paa den ene Side i dette Mindesmærke kunne se et Mellemlid imellem fremmede Forbilleder og mange af vore ypperste jyske Granitkirker, turde det mulig paa den anden Side tillige betegne et Vendepunkt i vor nationale Byggemaade. Eller skulde ikke Kalktuffen, idet den i denne Kirke rækker Granitkvadrene Haanden, her ligesom bringe os sin Afskedshilsen, og, idet den trækker sig tilbage til de skjulte Steder, ligesom udtale, at nu var dens Tid omme: snart skulde der fra dette Steds grundige Skole, hvor nu saa mangfoldige Stenhuggere uddannedes ved af den haarde Granit at tilhugge Kvadre, Søiler og Kilesten for Bueslagene, udgaa dygtige Lærlinge ud over Landet, hvor deres Konst skulde reise Beboerne Gudshuse, der havde et andet Syn, en anden Fasthed og ikke sjældent en anden Herlighed end de Stenkirker, som forhen vare byggede?

Gamle Kirkebygninger paa den jyske Halvø.

Anden Fortsættelse *)

af

Jacob Helms.

Granitkirker med gamle Indskrifter.

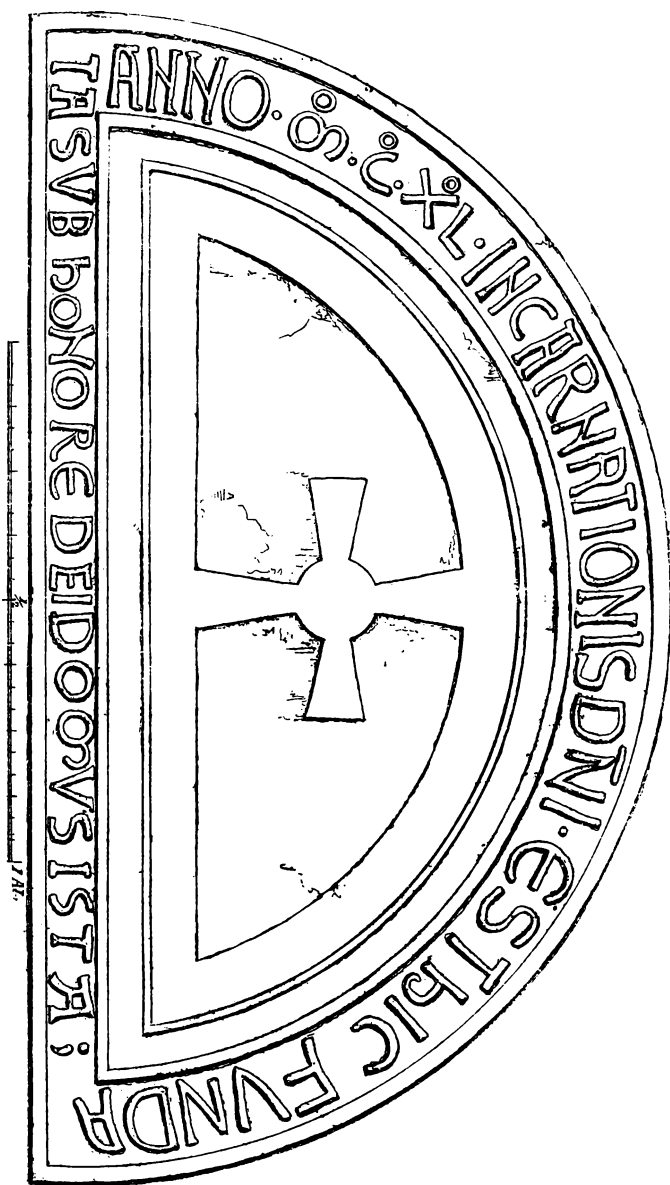
I mine tidligere Meddelelser er jeg gjentagne Gange bleven foranlediget til at henpege paa Granitkirken i Gjellerup i Hammerum Herred som en Bygning, der paa Grund af sin Indskrift fortjente i fortrinlig Grad at komme i Betragtning ved Undersøgelserne angaaende vore ældste Stenkirkers Tidsalder. Jeg har senere faaet Leilighed til selv at besøge denne mærkelige gamle Kirke og har da tillige taget et nøiagtigt Gnideaftryk af den paagældende Indskrift. Omstaaende Afbildning giver en Kopi af denne selv, af dens hele Indfatning og Anordning efter en Maalestok, der udgjør $\frac{1}{8}$ af den virkelige.

Som det vil sees, ere Bogstavformerne og Udtrykkene aldeles tydelige. »I Aaret 1140 efter Herrens Byrd er dette Hus anlagt her til Guds Ære«¹⁾). Den mægtige Sten²⁾,

*) Se Ny Kirkehist. Saml. I Bind S. 584—648 og II Bind S. 299—320.

¹⁾ Udtrykket »sub honore« forekommer af og til i samme Betydning som »in honore« eller »in honorem«. Saaledes f. Ex. fra Begyndelsen af det 12te Aarhundrede hos Edmerus Cantor, se et Citat hos R. Willis: The architectural history of Canterbury Cathedral p. 10.

²⁾ Den har et endnu større Omfang, end Dekorationen og Indskriften nødvendigt krævede (c. 5' lang, $2\frac{1}{2}$ ' høi).

hvorpaa Indskriften findes anbragt, er Overligger over Kirkeskibets sydlige, nu tilmurede, Indgangsdør, og den er følgelig et væsentligt Led af Bygningen selv. Dette taler i Forbindelse med Skrifttrækkenes og hele Dekorationens Karakter afgjort for, at denne Indskrift er bleven anbragt samtidig med Kirkens egen Opførelse.

Ganske paa samme Maade anordnet og med samme Slags Skrifttræk er Kirkens anden Indskrift udført, hvilken findes ovenover den modsvarende nordlige Indgangsdør. Men man faaer den kun at se, naar man stiger op paa Loftet over det i en senere Tid foran denne Indgang opførte Vaabenhus. Her læser man da:

INGREDIENS AVLTOR CVLPAS ABICIT REVS ISTOR
ET QVOD IVSTE PETIT DONANDO DEVS PIVS AVDIT.

Begge Skrifttavlers Indhold er saaledes alt blevet rigtigt angivet af Pontoppidan i *Marmora Danica* II p. 81, kun med den Forskjel, at han har »abicit« istedenfor Stenens gamle Form af Ordet (»abicit«). — Med Hensyn til de enkelte Ords Betydning vil det blot være fornødent at bringe i Erindring, at Ordet »aula« forekommer hos Forfattere fra Middelalderen, og særligt fra det 12te Aarhundrede, brugt om Kirkens Skib, ensbetydende med »navis«¹⁾. Hvad Ordstillingen angaaer, da vil det af sig selv falde i Øie og Øre, at den paa begge Stene har været betinget af Indskrifternes rimede Versform, og med Hensyn endelig til den Maade, paa hvilken Skrifttrækkene ere udførte, vilde det angaaende en Indskrift fra det 12te

¹⁾ Saaledes forekommer det baade hos Edmer i Begyndelsen af 12te Aarh., og hos Gervasius Dorobornensis ved Slutningen af af samme. Sidstnævnte Forfatters »de combustione (o: 1174) et reparatione Cantuariensis ecclesie« er uden Spørgsmaal med Hensyn til den kirkelige Bygningskonst det vigtigste Skrift, Middelalderen har efterladt os. I sin Beskrivelse af Lanfranks Kirke siger han: «. . . . ab hac (o: det store Midttaarn) versus occidentem navis vel aula est ecclesie, subnixa utrinque pilariis octo». Jfr. R. Willis: *Canterbury Cathedral*, p. 37, og Du Cange: *Glossarium*.

Aarhundrede være overflødigt at bemærke, at de ere fordybede i Stenen, hvis ikke en nyere Forfatter udtrykkelig havde fremhævet, at Skriften her i Gjellerup var anbragt »ophøiet«¹⁾.

Det bliver nu af Interesse nærmere at betragte den Bygning, som saaledes efter et paalideligt samtidigt Vidnesbyrd er bleven grundlagt 1140.

Gjellerup Kirke ligger paa en ret frugtbar Oase i Ahlheden, der gennemstrømmes af Storaæn og af nogle mindre Aaløb, som falde i denne. Ved en af disse mindre Aær, ikke ret langt sydlig for Kirken, og hørende med til Sognet ligger Landsbyen Hammerum, efter hvilken det vidtstrakte Herred fra gammel Tid af har baaret Navn. Vistnok er det for meget sagt at kalde denne Kirke »en af de største Landsbykirker i Jylland«, men ikke desto mindre hævder den dog sin Plads iblandt de anseeligere af dem. Det fra en senere Tid hidrørende Taarn fraregnet har den en indre Længde af $39\frac{1}{4}$ Alen, en indre Brede af næsten 12 Al. i Skibet og af $9\frac{1}{2}$ Al. i Koret. Murene ere i Skibet omtrent 10 Al. høie; deres Tykkelse er c. 38—40 Tommer. De ere opførte af nøiagtigt tilhugne Kvadre, der for største Delen ere af Granit, kun i enkelte Tilfælde af Stenahl; men deres Indre er som sædvanligt i vore gamle Kirker udfyldt med raa mindre Sten, lagte i Murkalk. Saa godt er Grunden lagt, og saa omhyggeligt er Tilhugning og Opmuring udført, at alt Murværk nu paa det 8de Aarhundrede staaer fast og uforrykket. Hele Kirkens Sokkel springer kraftigt frem (4"), men den savner al anden Profilering end den nøiagtigt huggede Skraakant.

Koret, hvis indre Længde er $11\frac{1}{2}$ Alen, har en lige Slutning mod Øst, paa hvilken ingensomhelst Dekoration findes og ikke engang Spor af noget Vindue. Derimod har Koret mod Nord og Syd smaa rundbuede Vinduer, hvis Underkant ligger godt 5 Alen over Gulvfladen. Helt op

¹⁾ K. F. Viborg i Ann. f. nord. Oldkyndigh. 1846. S. 284.

mod Østmuren findes endnu det gamle, rigtignok noget forstyrrede, opmurede Alter. De raa Sten, hvoraf det for største Delen er opført, ere kun lidt tilhuggede paa de ydre Sider. Omtrent 1 Alen over Gulvet springer paa dets sydlige Side en firkantet huggen Sten frem med en skaalformig Fordybning. Paa den sydlige Mur er intet Spor at opdage af nogen Indgangsdør, der paa denne Side udenfra kunde føre ind i Kirken, saaledes som der oprindeligt findes paa Ribeegnens gamle Kirker. Heller ikke er Opgangen til Prædikestolen anlagt ind igjennem Skillemuren imellem Kirkens Kor og Skib; men da Korbuen er usædvanlig bred (omtrent 6 Alen), har denne Opgang godt kunnet være anbragt inde under denne selv ved Sydsiden, saaledes som den oprindeligt har været det i flere andre gamle jydsk Kirker¹⁾.

Murpillerne ved denne brede Korbue ere opførte af vel huggede Kvadre. Paa Forsiden (o: ind under Buen) have de Sokler med et Rundstavprofil ovenover en Hulliste, og omtrent $5\frac{1}{2}$ Alen oppe ligge de 6" høje Baandgesimser, bestaaende af en 3" fremspringende Plade med en Hulliste under. Rundbuen over Gjennemgangen naaer saaledes omtrent $8\frac{1}{2}$ Alen op over Gulvet og er dannet af vel bearbejdede Kilesten.

Ved Nordsiden i selve Korbuen staaer den store gamle Døbefont af Granit, hvis mægtige Kumme er smykket med 4 store Løvefigurer, udførte i stærkt udrundet Relief, 2 og 2 vendte imod hinanden og forbundne ved et fælleds Hoved. De opadkrummede Haler ende paa romansk Vis i blomsteragtige Duske, og Mankerne ere paa et Par af dem lagte som i Fletninger²⁾.

¹⁾ Dette har saaledes været Tilfældet i den lille Tufstenskirke i Hjortlund ved Ribe, hvor Pillehjørnet for dette Øiemeds Skyld er blevet borthugget ind imod Skibet. Det Samme sees paa den gamle Granitkirke i Malt imellem Ribe og Kolding, hvor Opgangen igjennem Skillemurens Sydside først er bleven anbragt i en senere Tid.

²⁾ Granitfonter med 4 lignende store Løvekroppe, der 2 og 2 have Hoved tilfælleds, findes i Aalum K. (N. Tidsskrift f. Hist., Litt. og Kunst. III. S. 598 f.), i Kristrup K. (J. P. Traps Statistik) o. fl. St.

Af Kirkens Skib er den østlige Ende paa Nordsiden bleven endel forstyrret ved den senere Tilføjelse af en stor firkantet, kapelagtig, overhvalvet Bygning, opført af Mursten i gamle Skifter, med en indre Længde og Brede af $10\frac{1}{2}$ Alen. Oprindeligt har Skibet kun haft 3 smaa Vinduer paa hver Side. De bevarede gamle Vinduer sidde ogsaa her høit oppe, og i det Mindste et af dem har til en Høide af $1\frac{1}{2}$ Alen kun en Brede af 8" i Lyset; men Karmene skraane stærkt til begge Sider, især indad. Ingen af Kirkens oprindelige Dele har nogensinde været hvalvet. Godt 3 Alen fra Skibets vestre Ende findes paa begge Sider Kirkens gamle Indgangsdøre, af hvilke den sydlige nu er tilmuret¹⁾. Disse Døraabninger ere godt 4 Alen høie, næsten 2 Alen brede og have indvendig runde Buer, dannede af hugne Kilesten, idet de mod hinanden fremtrædende Stenkarme kun bære de omtrent 12" tykke Tympanums-Stene med Indskrifterne.

Usædvanlig og mærkelig er Skibets Slutning imod Vest. Midtfor staaer her en firkantet Granitpille 3'5" bred, 3' dyb og 9' høi. Paa hver Side er et Mellemrum af 6'7" hen til Hjørnepillerne, hvilke ligesom Midtpillen have Gæsimser overensstemmende med Korbuens Piller. Indbyrdes ere disse Vestmurens 3 Piller forbundne ved tvende runde Buer, der naa op i en Høide af lidt over 6 Alen og bære en fuld Mur, som ingen Spor viser af nogen Gjennembrydning, Galleriaabning el. Lign. I en senere Tid ere de to Bueaabninger blevne næsten lukkede med Mursten, men oprindeligt maa der igjennem dem have været frie Gjennemgange til en vestlig Forbygning, om hvis Beskaffenhed og Bestemmelse nu ikke kan siges noget Nærmere. Det Taarn, som nu findes her foran, er ganske tydeligt af et meget senere Datum end Kirken selv; men hvad man inde i dette seer af Kirkeskibets vestlige Mur, tyder ligesaavel som Bueslagene paa,

¹⁾ Danske Atlas Tome V S. 754 angiver endnu (1769) et Vaabenhus foran denne Indgang.

at her fra først af har været Noget bygget foran. Det nuværende Taarn er bygget af Mursten, men har ligesom Udbygningen paa Kirkens nordre Side 5 til 6 Rækker Granitkvadre forneden; det har som sædvanligt en Hvælving over sit nederste Parti, og — som almindeligt i den nordlige Del af Ribe Stift — sine Gavle vendte imod Nord og Syd.

Saameget det nu end maa beklages, at den særegne Anordning her i Kirkens vestlige Ende er bleven i nogen Grad forstyrret, saa kan det dog paa den anden Side ikke nægtes, at Bygningen i det Hele taget er kommen til os saa godt bevaret, at den giver en ret tydelig Forestilling om Betingelserne for Bygningskonsten i Midten af Jylland ved Aar 1140.

Sammenligne vi nu denne med andre jydsk Landsbykirker, der i Anseelse og omhyggelig Udførelse af hele Bygningsarbeidet kunne stilles ved Siden af den, da bærer den uden Spørgsmaal Præget af en ældre Tid end disse, forsaavidt de ere blevne mig bekendte. Ved Siden af den dygtige Bearbejdelse af Materialet og den nøiagtige Sammenpassing af alle de enkelte tilhugne Stykker forefinde vi her en Simpelhed i Formerne, en Fattigdom paa smykkende Led, som i det Mindste ingensteds er traadt mig imøde ved nogen anden jydsk Granitkirke, der udmærker sig ved de nævnte Fortrin. Her findes ikke en eneste Søjlestilling; ingen Gesimser, der have et mere sammensat Profil eller ere smykkede med Løvornamenter, Dyrefigurer o. desl.; ingen profilerede Stenkarme og Buer i Vinduesaabningerne eller Forziringer udvendig over samme o. s. v. I stedet for at Søkelen ved mange af de anseeligere Granitkirker har det attiske Profil, snart to Gange gjentaget, snart bragt i Forbindelse med flere andre Led, snart besat med Perlerader el. Lignende, fremtræder den her under den allersimpleste Form¹⁾. Derimod ere Døroverliggerens Indskrifter, i den

¹⁾ Som nogle af de mærkeligste Granitkirker paa Landet, ved hvilke jeg har forefundet de Eiendommeligheder, jeg her har fremhævet,

Udstrækning og paa den Maade anordnede, som de forefindes her, en Eiendommelighed for denne Kirke, hvilken den ikke vides at have tilfældes med nogen anden af vore gamle Kirker end Ribe Domkirke, hvor Indskriften over den sydlige Korsarms oprindelig flade Indgangsdør er anordnet ganske paa samme Maade og udført med samme Slags Skrifttræk¹⁾. Men dette er ikke det Eneste ved Gjellerup Kirke, som viser Overensstemmelse med Domkirken i det Stift, hvortil den stedse har henhørt. For ikke at tale om de firkantede Granitpiller er Indblandingen af Stenahlen imellem Granitten en Eiendommelighed, som ogsaa findes i det Afsnit af Ribe Kirke, som maa henføres til Biskop Tords Dage († 1134).

For Undersøgelserne om Tidsalderen for Jyllands gamle Kirker bliver saaledes Kirken i Gjellerup af Betydning i en dobbelt Henseende. Paa den ene Side erholder den i sig

kunne nævnes Kirkerne i Grønbæk, Vinderslev, Borbjerg, Sahl, Staby og He (her Façade- og Taarnbygningen, oprindelig med fritstaaende firkantede Piller i Forhallen), alle i Viborg og den nordlige Deel af Ribe Stift; (Aalum og Eising Kirker kjender jeg kun paa anden Haand). I Ribeegnen ere endel smukt byggede Granitkirker, f. Ex. Gjording, Føvling o. s. v.; men de mangle den Rigdom i Detaillerne, som udmærke de nysnævnte nordligere. Østligt i Ribe Stift saavel som i Aarhus St. synes Granitkirkerne i det Hele at være mere raa, hvorimod eiendommelige Kirker forekomme af andet Materiale, f. Ex. den interessante og smukke Tufstens Kirke i Venge N. f. Skanderborg. — I Sønderjylland har jeg kun truffet paa en mere udmærket Granitkirke, den i Munkbrarup i Angel. Derimod findes i denne Provinds, foruden interessante Tufstenskirker, iblandt hvilke fortjener at fremhæves Gammelkirken paa Pelworm, hvor Sandstenen er brugt til ret karakteristiske Kapitæler o. s. v., flere udmærkede Murstenskirker, f. Ex. i Overgangsstilen den fornylig ved en »Forskjønnelse» ilde medhandlede Kirke i Breklum; i mere udviklet gothisk Stil den store St. Johannes K. paa Før (med Levninger af en ældre Bygning af Tuf og Granit); K. i Kotzenhüll i Eiderstedt o. s. v.

¹⁾ Se den gamle Afbildning i Terpagers Ripæ Cimbricæ p. 304. Søilestillingerne foran Døren ere saavel som den hele af Sandsten opførte Portalbygning derover først blevne tilføiede i en senere Tid.

selv noget usikre Efterretning om, at Biskop Tord var den Første, der grundlagde Ribe Domkirke af Sten, saavelsom den Antagelse, at vi endnu have Noget af hin Bygningens ældste Del bevaret, derved et nyt, ikke uvigtigt Støttepunkt. Paa den anden Side bestyrker og stadfæster dens Bygningsmaade og Indskrift den Mening som rigtig i det Væsentlige, hvilken jeg allerede tidligere har fremsat med Hensyn til de jyske Granitkirkers Alder¹⁾. Efterat jeg nu har lært Gjellerup Kirke selv at kjende, maa jeg være mere tilbøielig til at sætte dens Opførelse i Forbindelse med dens eget Stifts Hovedkirke end med Viborgs; og hvad denne sidste Domkirke angaaer, da er der ogsaa nu fremkommet vægtige Grunde til Tvivl om, hvorvidt det virkelig skulde være berettiget at tale om nogen væsentlig Del af den nustaaende Bygning som værende til ved Aar 1140. — Dette blot for at forebygge, at der lægges en større Vægt paa en tidligere antydet Formening, end jeg nu maa ønske; men det Nærmere herom ved en anden Leilighed.

Det er overalt i det nordlige Europa noget temmelig Sjældent at have saa gamle Bygninger som den her omtalte sikkert dateret ved samtidige Indskrifter²⁾. Selv om vi blot ville tænke paa Bygningsindskrifter ganske i Almindelighed, ville vore Kirker ikke have ret mange saadanne at

¹⁾ Ny Khist. Saml. I. S. 637. (Sep. Aftryk af »Tufstenskirkerne« S. 54.)

²⁾ Hertillands er vel Bjernede Kirke ved Sorø den eneste foruden den i G., der har en saadan fra det 12te Aarh. — Andenstedsfra kunne enkelte omtrent samtidige nævnes; saaledes en Indskriftsten over Korets sydlige Indgangsdør i Castor i Northampton Sh. med Underretning om, at Kirken er bleven indviet 1123 (Britton: The archit. antiquities of Gr. Britain V. p. 176); — en, som det synes, faa Aar efter indsat Skriftsten i Dobbeltkirken i Schwarzhof ved Bonn, der beretter om Kirkens Indvielse 1151. (Simons's Værk Taf. 9); — en Indskrift i en Baandgesims i det søndre Tværskibs Kapel i Trondhjems Domkirke om Alterets Indvielse 1161 (P. A. Munchs og Schirmers Værk S. 18, hvor et Faksimile findes i Texten).

opvise fra den tidligere Tid af Middelalderen. Det vil derfor maaske ikke være uden Interesse, om her anføres et Par Indskrifter, som findes paa andre jyske Kirker, saa meget mere, som den ene hidtil ikke har været kjendt, den anden derimod, som i ethvert Tilfælde er en historisk Mindesten, tidligere har faaet sit Indhold offentliggjort i en aldeles forvansket Form.

Indskriften paa Malt Kirke imellem Ribe og Kolding vilde jeg næppe have opdaget, hvis jeg ikke var bleven underrettet om, at en Mand, som boer i Sognet (Hr. H. Jensen til Kristianshøj), kunde erindre i sine Drengaar, inden det nuværende Loft blev lagt over Vaabenhuset, ofte at have seet en Skriftlinie henover Kirkedøren. Det nævnte Loft er nemlig blevet anbragt saaledes, at dets Brædder næsten aldeles nøiagtigt dække de kun lidt over en Tomme høie Bogstaver, der desuden vare skjulte af et tykt Kalklag. Ved godhedsfuld Bistand af Hr. Jensen fik jeg nu Loftet hævet og Kalken aftaget, og der var da ingen Vanskelighed ved at læse den særdeles tydelige Indskrift:

PULSATE ET APPETITE UOBIS*

Stenen, hvorpaa denne Linie findes forneden, har den sædvanlige halvrunde Tympanumsform; men det midterste halvrunde Feldt saavelsom det brede Baand derudenom have ikke, som paa Gjellerupstenene, nogen Korsfigur eller Indskrift.

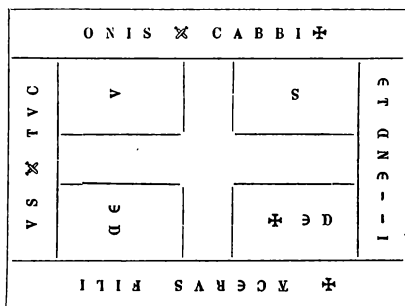
Malt Kirke er forøvrigt en vel bygget Granitkirke med flad østlig Korslutning, og med et enkelt Søilepar af en temmelig karakterløs Udførelse foran den sydlige Indgangsdør, hvorover den omtalte Indskrift findes. Korbuen er ikke anbragt midt i Skillemuren imellem Skibet og Koret, men paa en iøinefaldende Maade nærmere ved den sydlige Side. Lige det Modsatte finder, som tidligere omtalt, Sted i flere af Ribeegnens Tufstenskirker; men Anledningen til denne Afvigelse har i begge Tilfælde været den samme, nemlig Anbringelsen af Opgangen til Prædikestolen, som havde sin

Plads ved Kirkeskibets sydøstlige Hjørne. Blev denne Opgang nemlig, som i de fleste af de nævnte og mange andre af vore gamle Kirker, lagt igjennem den sydlige Del af den nævnte Skillemur, var der Grund til at gjøre denne bredere end den modsvarende nordlige; var den derimod, som i vor her omhandlede og i flere andre gamle Kirker, fra først af bleven anbragt igjennem Korbuens egen Aabning, udenom dens sydlige Pille, maatte det falde ligesaa naturligt, at gjøre denne smallest, for at den aabne Del af Buen kunde komme mere midt for. Hvad enten nu Afvigelsen finder Sted til den ene eller den anden Side, peger den lige bestemt hen paa, at man ved Kirkernes Opførelse betragtede Prædikestolen som et væsentligt Led af Bygningen, at den havde sin faste Plads paa det nysantydende Sted, og endelig, at den maatte være tilgængelig for Præsten fra Koret af¹⁾.

Den gamle Døbefont af Granit turde maaskee være det mærkeligste ved Malt Kirke, idet Kummen foruden fire store Figurer i stærkt ophøiet Relief, forestillende en Kamp imellem bevæbnede Mænd og Centaurer, endnu har en anden billedlig Udsmykning, nemlig imellem hvert Par af hine en indridset Figur, der, saavidt det kan sees paa de 3 Steder, kun er af ren ornamental Natur som stiliserede Blomster el. Lign., men derimod paa det fjerde ganske tydeligt fremstiller en Kvinde, der holder et Barn frem foran sig i sine udstrakte Hænder. Hvad enten man her snarest vil tænke paa en Moder, der bringer sit Barn frem til Daaben, eller heri vil se en Hentydning til 12te Kapittel i Johannis Aabenbaring, saameget maa i alt Fald synes afgjort, at der her er en Sammenhæng imellem denne indridsede og hine ophøiede Fremstillinger, og at den her afbildede Kamp følgelig maa have mere end blot ornamental Betydning.

¹⁾ Se foran, S. 567 med Note ¹⁾; jfr. I Bind S. 620 f.

Medens de her omtalte Indskriftstene ere væsentlige Led af de Bygninger, hvorpaa de findes, støder man af og til paa andre, der, hvad enten de ere anbragte strax ved Kirkens Opførelse eller senere indsatte i dens Mur, ikke kunne siges at staa i et saa nært Forhold dertil. Dette er f. Ex. Tilfældet med en Skriftsten paa den nordlige Side af Stadil Kirke ved den nordlige Del af Ringkjøbing Fjord (Stadil F.), der maaske kun er et Brudstykke, og af hvis, forøvrigt aldeles tydelige, gothiske Majuskler jeg under mit korte Ophold der Intet kunde faa ud. Det Samme synes og at være Tilfældet med den allerede af flere tidligere Forfattere omtalte Sten med en Indskrift udvendig paa Eising Kirke, nordlig i Ribe Stift, nær ved Limfjorden. Den har sin Plads ikke høit over Jorden henimod Kirkens vestlige Ende imellem Taarnet og Vaabenhuset. Imidlertid kunde det dog være muligt, at dens Indhold havde noget Hensyn til Bygningen selv. Jeg giver derfor her en skematisk Fremstilling af Anordningen af denne Indskrift, hvilken i forrige Aarhundrede er bleven læst aldeles forkert og i nyeste Tid er bleven omtalt som ulæselig¹⁾. Da jeg ikke selv har faaet Leilighed til at

besøge Eising Kirke, har jeg henvendt mig til Sognepræsten Hr. Pastor Buchhave i Sahl, der har haft den Godhed

¹⁾ Marmora Danica II. p 81 giver følgende Læsning: »Abbas Aterus filius Tugonis Elianus et dn. Eghideus«. — jfr. Danske Atlas V. S. 816 og J. P. Traps Statistik Spec. Del II. S. 758 f.

at sende mig en med megen Omhu udført Afbildning af den hele noget over 1 Alen lange og 3 Kvarter brede (el. høje) Indskriftsten.

Da de staaende Kors give Anvisning med Hensyn til Begyndelse og Slutning, maa Skriften vistnok læses i denne Sammenhæng: »Acerus filius Tuconis Cabbi (eller: Gabbi) Deus et domine — — ide«, og det sidste defekte Ord maa vistnok suppleres til »provide«. De to eller tre første Bogstaver deraf ere nemlig ganske utydelige paa Stenen, og have af denne Grund ikke kunnet angives paa den mig foreliggende Tegning ved bestemte Bogstaver. — Spørgsmaalet bliver dernæst, om Ordet »Cabbi« (»Gabbi«) er Asger¹⁾ Tygesens Familienavn, eller om der skulde ligge noget Andet i dette mig uforstaaelige Ord, og fremdeles, om den her navngivne Mand overhovedet andenstedsfra er bekendt. Endelig maa der jo spørges, om vi, som jo vel er det sandsynligste, her simpelthen have en Ligsten, eller om Kirkens Bygherre selv har ladet denne Sten opmure i sin Bygning som en Mindetavle, ved hvis indgravede Ord han vilde overgive sit Navn til de kommende Slægter og sit Værk til Herrens Varetægt. Idet disse Spørgsmaal her maa lades ubesvarede, kan der dog tilføies, at det hele Indtryk, som man erholder af Korsfigurens mere sammensatte Form, af de Indskriften udenom omgivende Forziringer og de sløifeagtige Prydelser paa Hjørnerne, saavel som af de mere svingfulde Bogstavformer, ikke tillader at henhøre denne Skriftsten til nogen ældre Tid end det 13de Aarhundrede.

Samme Bogstavformer som denne Sten har ogsaa Indskriften foroven omkring den med saa stor Billedrigdom forsynede Stenfont²⁾. Ogsaa denne Skrift er bleven

¹⁾ Formen »Acerus« forekommer oftere for »Ascerus« f. Ex. Scriptores R. D. IV. p. 225.

²⁾ Hvis det ved en nærmere Undersøgelse vilde vise sig antageligt, at Døbefonten og Indskriftstenen hidrørte fra samme Tid, saa vilde det

kaldet »ulæselig«, men der staaer meget tydeligt og let forstaaeligt:

✠ IN NOMINE PATRIS (et filii) LII ✠ ET SPIRITVS ✠ SANCCTI ✠

Da jeg hindres i ved denne Leilighed at tilføie et lille Afsnit som Fortsættelse af mine tidligere Meddelelser om jyske Tufstenskirker, turde maaske følgende korte Bemærkninger her finde Plads.

Siden jeg skrev mine sidste Meddelelse, har jeg overbevist mig om, at den indenlandske Kalktuf er bleven benyttet i et langt større Antal Kirker paa Østkysten, end jeg dengang havde Forestilling om, og jeg er i Forbindelse dermed tillige kommen til den Overbevisning, at dens Anvendelse rækker ned i en senere Tid, end jeg dengang maatte antage. — Hvad den rhinske Tufsten, Trassen, angaaer, da har jeg fundet min Forventning fuldstændig bekræftet, at den vilde træffes i Kirker hist og her, dels paa Fastlandet, dels paa Øerne, ligefra Ribeegnen og helt ned til Eideren. I to gamle Granitkirker, i Fohl og Føvling, V. og N.V. for Ribe, har jeg erfaret, at den er bleven brugt paa den indre Side af Murene, og jeg skylder Hr. Student Oluf Nielsen den Underretning, at Kirkeskibene baade i Aarre S.V. for Varde og i Outrup N.V. for Filsø ere byggede af Trass. Denne sidste Kirke, af hvis Materiale Hr. N. tillige har sendt mig en Prøve, er saaledes indtil videre den nordligste Kirke, til hvilken det rhinske Materiale vides at have fundet Vei.

derved, selv om vi her kun have hans Ligsten, blive høist sandsynligt, at Kirken er bleven opført i Asger Tygesens Dage, og ret rimeligt, at han har haft dermed at gjøre.

¹⁾ Disse 4 Bogstaver kunne ikke sees paa Grund af Fontens Stilling ind imod Vægen.
